

СТАЛИНСКИЯТ СЛАВЯНСКИ ПРОЕКТ (1941–1948)

Бисер Петров

доктор на историческите науки, доцент, Институт по балканистика
с Център по тракология, Българска академия на науките,
улица „Московска“ 45, 1000, София, България,
e-mail: bisser_p@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8881-6423

Статията има за цел да разкрие скритите мотиви, с които Сталин възражда славянското движение по време на Втората световна война. Новото славянофилство не е спонтанно идващо от славянските маси инициатива, а обмислен политически проект, призван да облекчи непосилните усилия на Съветския съюз в борбата му със смъртния враг. Отначало нужната за консолидация на славянските народи агитация се състои от приблизително равни части национализъм и интернационализъм. Постепенно с времето обаче, конкретно от преломната за хода на войната 1943 г. нататък, балансът започва да се накланя еднозначно в полза на руския национализъм. Руският народ вече се представя като най-големия брат в славянското семейство и нещата определено придобиват оттенъци на стария, уж отречен имперски панславизъм. Идеята за славянска солидарност е нужна на Сталин не толкова като мобилизиращ фактор, колкото за легитимация на новия следвоенен ред в Европа. Той не робува на излишна сантименталност, а се ръководи в действията си единствено от прагматични мотиви, при това умело прикрити. Затова и публично изразяваните от него съображения за славянско обединение следва да се разглеждат единствено в светлината на следвоенните интереси на СССР.

Ключови думи: Втора световна война, Студена война, Сталин, славянско движение

STALIN'S SLAVIC PROJECT (1941-1948)

Bisser Petrov

Doctor of Science, Associate Professor, Institute of Balkan Studies and
Centre of Thracology, Bulgarian Academy of Sciences,
45 "Moskovska" St., 1000, Sofia, Bulgaria,
e-mail: bisser_p@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8881-6423

The article aims to reveal the hidden motives for Stalin's revival of the Slavic movement during World War II. The new Slavophilism was not a spontaneous initiative coming from the Slavic masses, but a deliberate political project designed to alleviate the Soviet Union's overwhelming efforts in its struggle against a mortal enemy. At first, the agitation needed to consolidate the Slavic peoples consisted of roughly equal parts nationalism and internationalism. Gradually over time, however, specifically from the turning point in the course of the war in 1943 onwards, the balance began to tip unequivocally in favour of Russian nationalism. The Russian nation was presented as the eldest brother in the Slavic family, and things definitely took on the shades of the old, supposedly disowned imperial pan-Slavism. The idea of Slavic solidarity was now needed by Stalin not so much as a mobilizing factor as for the legitimization of the new post-war order in Europe. He was not a slave to superfluous sentimentality, but guided in his actions solely by pragmatic motives, and cleverly disguised ones at that. That is why his publicly expressed reasons for Slavic unification should be seen only in the light of the post-war interests of the USSR.

Keywords: Second World War, Cold War, Stalin, Slavic movement

Опитите за експлоатация на идеята за славянско единство от страна на съветското партийно и държавно ръководство започват още преди началото на Втората световна война и имат своя предистория, обусловена от променения подход на Кремъл към ролята на славянството. По-пълното разбиране на политическата употреба на тази идея изисква да

се каже, че до нея не се прибягва случайно и импровизирано, а че тя се възприема постепенно, с течение на времето, докато най-накрая се хармонизира с официалната болшевишка идеология, която не е била винаги константна в годините след 1917 г. (Dubrovskij 2002, 139–141).

В навечерието на германското нападение срещу СССР обаче оползотворяването на славянската идея като цяло, с оглед на съветско-германската дружба по това време, все още не е поставена на дневен ред и остава незадействана във външнополитически план. До този момент тя се поощрява скришом и не се извежда открито нито пропагандно, нито политически. Една от основните причини за това е, че германският съюзник вече е извършил непровокирана агресия срещу три славянски държави – Полша, Чехословакия и Югославия. Нещо повече – СССР е съучастник в агресията и последвалото разчленяване на Полша чрез присъединяване на части от източните ѝ области към съветските републики Украйна и Белорусия. Затова пълномащабното активиране и експлоатация на тази идея идва непосредствено след началото на германската агресия, когато много скоро след това тя е официално извадена от нафталина и се отпочва интензивното ѝ пропагандиране.

Сталин, в тежката атмосфера на военни поражения на Червената армия, се вижда принуден да прибегне до стимулиране на традиционния и изпитан във времето руски национализъм. Това пък от своя страна неизбежно предполага и възбуждане, макар и под нова форма, на вървящото заедно с него руско славянофилство. Като цяло войната, сплетяла Съветския съюз, се представя от кремълския елит като национална, а не класова. Предвоенните прегрешения към славянския свят, извършени в угода на Хитлер, са подминати мълчешком в името на общата борба срещу него. Пропагандният апарат веднага привлича за целите си контингента от намиращи се в страната комунисти политемигранти от славянските държави. Непосредствен израз на новия славянски курс се явява свиканият през август 1941 г. в Москва Всеславянски радиомитинг. На него ораторите от съветска страна се чувстват задължени да акцентират в изказванията си върху равнопоставянето на славянските народи и отказа от стария панславизъм.

Разглеждайки официалния списък на инициаторите за провеждането на радиомитинга, ще видим, че той, с изключение на един руснак, украинец и белорусин, е съставен изцяло от представители на политическата емиграция от славянските държави в Съветския съюз. Всички те са проверени и предани на комунистическата идея кадри. Техните заслуги, заради които са били избрани и одобрени, не са пред собствените им народи, а пред международното комунистическо движение като цяло и лично пред Сталин в частност (Moskovskih 2004, 212).

Набраната от радиомитинга инерция се материализира в учредяването в края на 1941 г. на постоянен организационен център за пропаганда сред славянските народи в рамките на Совинформбюро – Всеславянския комитет (Kikeshev 2014, 441–445). Към дейността му е привлечен апаратът на Коминтерна и лично генералният му секретар Георги Димитров. Идеята за славянско единодействие срещу окупаторите се съчетава с изпращаните от Москва инструкции до местните комунистически партии за изграждане на широки народноосвободителни фронтове, в които класовите задачи са свалени от дневния ред за сметка на освободителните и общодемократичните.

Ревитализираното от Кремъл славянофилство не е спонтанно идващо от славянските маси инициатива, а обмислен политически проект, призван да облекчи непосилните усилия на Съветския съюз в борбата му със смъртния враг. Болшевишкият режим си дава ясна сметка, че поражението във войната неизбежно ще доведе и до неговия физически край. Ярък пример за стремежа му да излезе с един по-очовечен образ вътре и вън от страната е промененото му отношение към Руската православна църква. Изобщо в тези критични моменти, когато се решава съдбата на страната, Сталин и обкръжението му са готови в името на собственото си оцеляване да прибегнат до немислими при други обстоятелства отстъпки от класовия догматизъм. Едно друго сензационно решение в същата посока е това за разтурянето през пролетта на 1943 г. на „щаба на световната революция“ – Коминтерна.

Очевидно е, че поне докато войната бушува на територията на СССР, славянската идея остава за кремълското ръководство само един вид удобно съчетание между национализъм и интернационализъм, призвано да мобилизира преди всичко руснаци, украинци и белоруси, както и да спечели симпатизанти и от други славянски народи. На този етап

всякакви великоруски идеи и амбиции за руски/съветски хегемонизъм се опровергават и се заклеят официално. От друга страна, все по-засилено започва да се пропагандира необходимостта от ликвидиране веднъж завинаги на опасността от германски империализъм – вековен враг на славянството. По това време Червената армия още не е пресекла съветските граници и не е започнала настъплението си на запад към владенията на Райха. Но още тогава, в преломната за хода на войната 1943 година, през плътната информационна завеса започват да се долавят някои обертонове от съвсем различно естество.

След Сталинградската победа вече се прокарва нова важна теза, че руският народ се явява отмъстител за нанесените на семейството на славянските народи оскърбления. Русия се експонира като център на обединението на славяните в отпора им срещу германските нашественици. Изтъква се, че в хода на войната, водена от съветския народ, се изживяло и старото недоверие на славянските народи към по-големия брат в тяхното семейство – руския народ. И така, от съюза на равноправните народи, провъзгласен през 1941 г., се отива към нов съюз начело с по-голям брат – с други думи, идеята за славянско обединение започва да придобива русоцентристки облик. Определянето на руския народ като големия брат с времето ще зачести и ще се превърне в обичайна практика (Dubrovskij, Prudnikova 2006, 90). Преломът във войната, според някои съвременни руски автори, дава импулс за еволюция на партийно-държавната идеология „в посока на непросветения патриотизъм, русоцентризма и великодържавието“. По този начин, твърдят те, идеята за славянско единство, започвайки още от 1943 г., се доближава до формите на руския панславизъм, характерни за втората половина на XIX и началото на XX в. (Dubrovskij, Prudnikova 2006, 91).

* * *

От друга страна, в заключителния етап на военните действия в Европа популяризирането на славянската солидарност започва да се съчетава практически с разработването на доктриналните основи на съветската външна политика и на планове за следвоенното мирно регулиране. Постепенно изплува все още неопределеният и неформулиран замисъл за превръщането на славянските държави в ядро на бъдещ просъветски блок в Източна Европа. Очевидно подобна мисъл не е била чужда и на някои ръководители на съответните европейски комунистически партии и левеещи се общественици, политици и интелектуалци. Но в Кремъл, заради възможна негативна реакция от страна на западните съюзници, подхождат внимателно към такива евентуални обединения.

Идеята за сключване на пактове за взаимопомощ между славянските държави по време и след войната заляга за пръв път в инструкциите на Комисариата на външните работи до съветския посланик към съюзните правителства в Лондон Александър Богомолов относно предстоящ разговор с чехословашкия президент Едвард Бенеш в края на юли 1942 г. В по-подробен вид тя присъства в изготвената от Централноевропейския отдел на Комисариата обширна докладна записка „Полско-чехословашка конфедерация“ от октомври същата година, с която е запознат и Молотов. В нея се казва: „Укрепването на отношенията между славянските страни върху почвата на съвместната съпротива срещу хитлеризма в своето естествено развитие би могло да прерасне в пакт за взаимопомощ не само за периода на сегашната война против Германия, но и за продължителен следвоенен период“. Съветско-чехословашкият договор от 12 декември 1943 г. е първата крачка към реализацията на тази идея в съветската външнополитическа концепция. Договорът е дълъжен да покаже на света доброто отношение на Москва към малките европейски държави като цяло, и към славянските в частност (Marina 1997, 176).

При подписването на този договор Сталин се опитва да даде обяснение за внезапно обзелото го славянофилство, заявявайки на Бенеш: „Аз не съм никакъв панславист, аз съм ленинец и такъв ще си остана. Обаче в света няма да има спокойствие, ако не бъдат проведени необходимите мерки против Германия и за сътрудничество на славянските народи; ние сме длъжни окончателно да слоим германския империализъм, а той не може да бъде сломен по друг начин, освен както това е направено в нашия договор. Ако се договорим ние и чехословаците, с нас трябва да се договорят и поляците, и всички останали славянски народи“ (Marina 2001, 20).

Колкото повече наближава края на конфликта в Европа, толкова повече клетвите и заричанията на кремълското ръководство за равноправие между славянските народи се

превръщат в общи фрази, които постепенно се лишават от истинския си смисъл, докато най-накрая от тях остава само външната им примамлива обвивка. Военните поражения от тежката 1941 г. са само неприятен спомен, умишлено заглъшаван от партийната пропаганда за сметка на триумфалните фронтови сводки на Совинформбюро. В интерес на истината би следвало да се отчете, че като оставим настрана чисто политическата и идеологическа насоченост в пропагандирането на славянската идея от съветския партийен апарат, то за засилването на патернализма на СССР спрямо другите славянски народи към края на войната са налице и някои обективни дадености. Страната на съветите вече е разкъсала предвоенната изолация и авторитетът ѝ на международната арена достига невиждани дотогава върхове. Истинският лик на режима ѝ все по-малко занимава световната общественост и интересът към него минава на заден план за сметка на този към военните ѝ успехи. Като държава, изнасяща основната тежест на войната, Съветският съюз се чувства в правото си да получи някои привилегии в следвоенния мирен процес, немислими при други обстоятелства. Имайки силата на своя страна, неговото ръководство в лицето на самодържеца Сталин трудно би изпуснало доброволно откритата се възможност да заеме водещото място в семейството на славянските народи, още повече че няма насреща си никаква съпротива. Даже напротив, създадените през изминалите военни години предпоставки работят изцяло в полза на „вожда на народите“ и той трябва само да обере плодовете на свършеното до този момент. По-малките славянски народи, по силата на стеклите се обстоятелства, не разполагат нито със средствата, нито пък с волята да се противопоставят на добре прикриваните му намерения.

На думи Сталин не се уморява постоянно да подхранва илюзията за равенство между славяните и ревностно да се отрича от стария руски панславизъм. В края на януари 1945 г., по повод проекта за бъдеща федерация между България и Югославия, той изразява виждането си за новата роля на славянството пред гостуващите в Москва партийно-правителствени делегации на двете страни. Димитров го възпроизвежда в дневника си по следния начин: „Съюзът между България и Югославия има характер на поврат в историята на Европа, огромно историческо значение. С това се поставя началото на съюза на всички славянски народи. Тези народи са длъжни да си помагат и взаимно да се защитават. Германия ще бъде разгромена, но немците са силен народ, с много кадри, те отново ще се надигнат. Слав[янските] народи не трябва да се окажат неподготвени, когато отново ще се опитат да ги нападнат, а това в бъдеще вероятно и даже сигурно ще стане. Старото славянофилство изразяваше стремежа на царска Русия да подчини другите славянски народи. Нашето славянофилство е свършено друго – обединение на слав[янските] народи като равни за обща защита на своето съществуване и бъдеще. Ние не искаме нищо да натрапваме на другите слав[янски] народи. Ние не се намесваме в техните вътрешни работи. Нека да правят това, което могат...“. Едновременно с това той лансира и постановката за различни форми на бъдещото следвоенно управление: „Оказа се, че съв[етската] форма е **най-добрата, но съвсем не единствена**. Може да има и други форми – демократична република и даже в известни условия – конституционна монархия“ (Dimitrov 1997, 464).

Наистина източното притворство и лицемерие на кремълския вожд не познават граници. Краткият период на съдържане устрема на местните комунисти към пълно монополизирание на властта, известен като „демократично интермецо“, му е нужен единствено за хвърляне на прах в очите на западните партньори. При това, отчитайки конкретния исторически момент, следва да се има предвид, че в началото на следващия месец на него му предстои да домакинства на срещата на „Тримата големи“ в Крим, на която се предвижда да се вземат важни решения относно съдбата на следвоенна Европа и той едва ли би желал да усложнява отношенията си със САЩ и Великобритания. В дългосрочен план Сталин едва ли е имал колебания относно бъдещото на страните, в които Червената армия стъпва.

Потвърждение за публично демонстрираните от него възгледи относно славянофилството и следвоенното бъдеще на славянските държави може да се почерпи от дневника на комисаря на тежката промишленост Вячеслав Малишев, присъствал на обeda, даден от съветския вожд на отново гостуващия в Москва Бенеш, на 28 март 1945 г. Сталин, без да се смущава ни най-малко от собствения си етнически произход, не пропуска възможността да изиграе отново ролята на отявлeн славянофил, но от нов болшевишки тип, зачитащ суверенитета на славянските държави.

И така, Малишев пресъздава казаното от Сталин по следния начин: „Сега много говорят за славянофилството и славянофилите. Нас често ни сравняват със старите славянофили от царските времена. Това е неправилно. Старите славянофили, например Аксаков и други, са настоявали за обединение на всички славяни под властта на руския цар. Те не са разбирали, че това е вредна идея и неизпълнима. Славянските народи имат различен обществено-битов и етнографски начин на живот, имат различно културно ниво и различно обществено-политическо устройство. Географското положение на славянските народи също така пречи на обединението. Ние, новите славянофили ленинци, славянофилите болшевики, комунисти, сме не за обединение, а за съюз на славянските народи. Ние смятаме, че независимо от разликите в политическото и социално положение, независимо от битовите и етнографските различия, всички славяни трябва да бъдат в съюз един с друг против нашия общ враг – германците. Цялата история на живота учи, че този съюз ни е необходим за защита на славянството... А вземете как сериозно пострадаха Украйна, Белорусия, Русия, Югославия, Чехословакия. Единствено България, която искаше да се измъкне и да изманипулира, и тя се хвана. Значи, повече от всички страдаха от немците славяните... Ние бием немците и работата отива към края си. Но трябва да се има предвид, че съюзниците ще се постараят да спасят немците и да се разберат с тях. Ние ще бъдем безпощадни към немците, а съюзниците ще се постараят да се отнесат с тях по-меко. Затова, ние, славяните, сме длъжни да бъдем готови за това, че немците могат да се изправят на крака и да се изправят срещу славяните. Затова ние, новите славянофили ленинци, така настойчиво призоваваме за съюз на славянските народи... Има разговори, че ние искаме да натрапим съветски строй на славянските народи. Това са празни разговори. Ние не искаме това, защото знаем, че съветският строй не се изнася по желание зад граница, за това са нужни съответните условия. Ние бихме могли в България да установим съветски строй, там това го искаха. Но ние не предприехме това. В приятелските ни страни ние искаме да имаме истински демократични правителства. Сключвайки съюз, славянските народи могат да си оказват един на друг стопанска и военна помощ. Ние можем да правим това сега успешно“ (Malyshev 1997, 128).

От приведените пасажии от изказването на Сталин, освен повтаряните декларации за отказ от стария панславизъм и уважение към националния суверенитет на славянските държави, става ясно, че той предлага бъдещ славянски съюз, осъществен на договорни начала, без натрапването на съветския строй. Самият Бенеш едва ли е разполагал с възможности да провери истинността на Сталиновите думи и на него не му остава нищо друго освен да ги приеме за чиста истина.

Важен акцент в това изказване на съветския вожд е и виждането му за отношението на западните му партньори към победена Германия. Тук, имайки предвид неговата достигаща до параноя мнителност, бихме могли с по-голяма увереност да кажем, че той е изразил истинските си фобии. В този смисъл Сталин още тогава, преди края на войната, предвижда противопоставяне по линията Великобритания, САЩ, Германия (или поне частта ѝ под западен контрол), от една страна, и СССР и останалите славянски държави, от друга. Щом западните съюзници спомагат за реваншизма на Германия – изконния враг на славянството – то, по Сталиновата логика, от само себе си се подразбира, че естественото място на всички съюзени под някаква форма славяни е да бъдат редом със СССР. Просто и ясно, по сталински. Водещата съветска роля в едно подобно обединение официално не се заявява, дори имплицитно се отхвърля (чрез отрицанието на руския панславизъм), но с оглед сериозната заявка на Кремъл за главна роля в следвоенното регулиране в Европа и в света, тя е априори предпоставена.

Две седмици по-късно в тесен партиен кръг, на вечеря с комунистите участници в югославската държавна делегация, намираща се в Москва за подписването на договор за дружба, сътрудничество и взаимопомощ, Сталин отново споделя мислите си за формите на преход към социализъм и ролята на славянските държави в следвоенния свят. Той повтаря, че социализмът бил възможен и при английската монархия и че революцията не е необходима навсякъде. Едновременно с това обаче той се самоопровергава, поне що се отнася до страните, в които навлиза съветската армия, с изразеното веднага след това съждение, че в тази война този, който заема територия, насажда там, където идва неговата армия, и своята социална система. От което следва, че всякакви виждания за някакви по-различни

от съветския модел форми на управление в Източна Европа са просто тактически блъф. В същия разговор Сталин, без да навлиза в подробности казва, че славяните трябва да бъдат обединени и солидарни, защото германците след 12–15 години отново щели да стъпят на крака. Ако те бъдат единни, никой нямало да ги закача (Dzhilas 1970, 108–109).

Говорейки за подобно обединение, Сталин не разкрива сроковете, в рамките на които то ще бъде осъществено, и крайната форма, която ще трябва да придобие. Той лансира тезата за необходимостта от славянска консолидация в преходния следвоенен период, защото по това време тя, бидейки пропагандирана и направлявана безалтернативно от Москва, се явява донякъде по-мек и аморфен заместител на грубата съветизация и русификация, които на този етап просто не са му нужни. Освен това тя предполага освен противопоставяне срещу бъдещ германски реваншизъм, за какъвто съветският вожд обича да предупреждава още преди окончателния разгром на Германия, но и срещу англосаксонските му покровители.

Началният етап на бъдещия държавно-политически блок, доминиран от Съветския съюз и обхващащ следвоенната му зона за сигурност, се предвижда да се гради върху система от двустранни договори. Неслучайно първите от тях се сключват до края на войната и са със славянски държави. Очевидно е, че бързането цели поставянето на съюзниците пред свършен факт. Първият от тази поредица от договори е този с Чехословакия, чийто срок на действие е 20 години. По негов модел са изработени и последващите договори с Югославия (11 април 1945 г.) и Полша (21 април 1945 г.). Заложената в последните два от тях неогласена политическа цел е съответните правителства, в които са включени комунисти, да се укрепят и да получат международно признание. Тези договори трябва да осигурят стабилна и сигурна перспектива за дълъг период от време (всичките имат двадесетгодишен срок на действие) в Източна Европа от гледна точка на интересите на СССР, който де юре и де факто е активната страна в изготвянето им (Baeva, Kalinova 2013, 146).

Подписването на двустранни дългосрочни пактове със славянските държави, както вече беше уточнено, се разработва като вариант и присъства в съветските външнополитически концепции още от 1942 г. Така че славянският фактор, на който Сталин обича да се позовава пред гостите си, не е негово откритие и импровизация, а по-стара и обмислена стратегия за вкарване на тези страни в съветската следвоенна орбита, към която той се придържа. Постоянните натяквания за бъдещ германски реваншизъм, без значение въображаем или реален, са част от същия този подход за убеждаване и прикриване на истинските намерения. Съветският вожд нито е славянин, нито страда от излишен сантиментализъм, нито робува на емоции. Съществува някаква вероятност, че бидейки недоучен семинарист и формиран изцяло в руска среда, той все пак да е хранил някакви латентни, потискани от класово-партийния му мироглед симпатии към славянската идея. Що се отнася до декларативния му отказ от стария руски панславизъм обаче, то тук нещата са пределно ясни. Вероятност това да е наистина така просто не съществува.

* * *

След края на войната в Европа, за пръв път в своята история всички славянски народи (с изключение на някои малочислени общности), благодарение силата на съветското оръжие се оказват фактически и практически обединени по своеобразен начин. Така дълго бленуваното от мнозина славянско единение най-накрая се осъществява. Отделен е въпросът как то се е случило и какво носи на народите. Във всички случаи мечтата на старите руски панслависти – да видят всички славяни, предвождани от Русия, обединени – е сбъдната. По ирония на съдбата тя става реалност благодарение на болшевика и русифицирания грузинец Сталин.

Оказва се, в този по-общ контекст, че лансираната след войната „народна демокрация“ в Централна и Източна Европа и идеята за славянско единство се съчетават и допълват по един много сполучлив начин, като две страни на една и съща монета – съветската доминация. Те вървят ръка за ръка и се явяват по-леко поносими предшественици на силовата съветизация/русификация. Евентуален славянски съюз е по-приемлив и безобиден за възприемане от западните съюзници, въпреки възраженията им срещу някои федеративни проекти, отколкото някакъв ръководен от СССР монолитен блок. Славянските народи, с изключение на българския, се представят като главни жертви на нацистка Германия, със

значителен принос за нейния разгром. По стечение на обстоятелствата неславянските народи, оказали се в сферата на съветското влияние – унгарци и румънци, са сътрудничили с германците. Прегрешенията на хървати и словаци, създали в годините на войната свои марионетни държавни образувания, се забравят бързо след влизането им във федералните държави. България, позовавайки се на участието си в заключителната фаза на войната, настоява миналото ѝ в Тристранния пакт да бъде заличено, опитвайки се да се примъкне към лагера на победителите.

Не след дълго обаче намеренията на Сталин за създаване на някакъв държавен съюз на славянска основа и сглобяването на различни по състав (кон)федерации като че ли от края на 1945 г. започват полета да напускат приоритетите му – или поне престават да се изговарят публично. Причините за това, поради потайния и подмолен негов нрав – черти, които след войната се изострят до крайност и придобиват патологичен вид, остават неясни. Възможно е той да е решил, че по-лесно би се справял поотделно с по-малки държави или пък раздражението от амбициите на Тито на Балканите също да е оказало своето влияние (Zubok 2011, 47).

Така или иначе в този момент мислите на Сталин със сигурност са заети със започналото по-рано от очакваното противопоставяне между СССР и Запада в лицето най-вече на САЩ, които на всичкото отгоре притежават и монопола върху ядреното оръжие. За него е много по-важно да обере в кратки срокове плодовете от победата, които той смята, че му се полагат по право, и да се погрижи за сигурността на страната си такава, каквато я разбира. На него не му е до имажинерни конструкции, поставени върху хлъзгава историческа почва, ползите от които изглеждат доста неясни. Противоречията, които славянските държави носят в наследство и трябва да бъдат преодолявани, допълнително биха разфокусирали и отвлекли светската външна политика от най-належащите ѝ задачи.

Следвоенната насоченост навън на новото славянско движение като че ли губи силата си в сравнение с другите по-преки начини за политическо въздействие, възприети от Кремъл. То престава да бъде толкова незаменим инструмент на съветската външна политика, а е оставено по-скоро с вспомогателни и пропагандни функции при упражняването на влияние. Очевидно охладил към реализацията на междудържавни проекти, Сталин не изоставя експлоатацията на славянската идея, защото тя в никакъв случай не престава да му бъде, макар и в по-слаба степен, необходима за затвърждаване на контрола му върху съответните държави в този преломен момент, в който се гради новият световен ред. В тази обща политическа обстановка Всеславянският комитет в Москва насочва усилията си към масовизиране на славянското движение и поставянето му върху по-широка организационна основа. За целта във всички страни, в които влиза Червената армия, се учредяват еднакви по форма и съдържание славянски комитети, прокарващи на място задаваната от Москва политика. Мнозина от функционерите на Всеславянския комитет вече са се завърнали по страните си и са заели в тях ключови партийни и правителствени постове, позволяващи им да насаждат безпрепятствено съветското виждане за славянско единство.

За формулиране и поставяне на новите задачи пред славянското движение в следвоенния период от 8 до 11 декември 1946 г. в Белград се провежда Първият следвоенен славянски конгрес. Пряк резултат от работата му е учредяване, на мястото на изиграния вече ролята си московски Всеславянски комитет, на Общославянски комитет със седалище в Белград начело с югославянина Божидар Масларич. На конгреса не се изказват определени становища относно бъдещ съюз на славянските държави – нито като форма, нито като съдържание. Напротив, решително се отхвърлят всякакви спекулации около създаването на насочен срещу когото и да било славянски блок. Водещият повтарящ се мотив, разиграван в сходни вариации, е борбата за мир. Като цяло тонът на събитието, възпътен в докладите и в приетите документи, не е войнствен и конфронтационен. Основното внимание, макар и с някои нови политически нюанси, не се отклонява от станалите перманентни призови към културно, духовно и научно сближаване. Изборът на Белград за седалище на Общославянския комитет и на Масларич за негов председател не е просто признание за приноса на Югославия в антихитлеристката борба и към славянското движение, а знак за пред света, че Москва не желае да бъде сочена като ръководен и направляващ център на страните с „народна демокрация“. Много скоро обаче прикриваната истина ще излезе наяве, в резултат на което Първият следвоенен славянски конгрес ще се окаже и последен.

Новоучреденият Общославянски комитет започва работа в условията на все по-влошаващ се международен климат. Заседанията и пленумите на Президиума му очертават контурите на едно все по-централизирано и плътно синхронизирано движение. На тези събирания се формулират задачите, спускани на националните славянски комитети, които на свой ред трябва да се отчитат в Белград за изпълнението им. Тези, които не са се справили добре, се порицават и подлагат на критика, тонът на която се задава от съветските представители. Те са тези, които определят пропагандната насоченост на движението и бдят за идейната му чистота.

Макар че Всеславянският комитет в СССР престава да съществува и на негово място е учреден съветски Славянски комитет с равни на останалите национални комитети права, лостовите за въздействие и контрол остават в съветски ръце. Движението, според виждането на Москва, трябва да се отърси от старите буржоазни остатъци, да се постави върху здравите идейни основи на марксистко-ленинско-сталинското учение, за да може да влезе изцяло в руслото на съветската следвоенна пропаганда. В този политически контекст културно-историческите измерения на общото минало и връзки се пренебрегват и минават на заден план, защото имплицитно се приема, че летоброенето на движението започва от момента, в който е решил да го възроди Сталин. Функционерите от останалите страни приемат безропотно задавания от Москва курс и полагат всички възможни усилия да се придържат към него. Въпреки постепенно втвърдяващата се антизападна реторика, въпросът за строителството на социализма не влиза в дневния ред на ръководеното от Общославянския комитет движение, а само този за защитата на мира и демокрацията. Това не е и нужно, защото на този етап постановката за националните пътища към социализъм е все още жива. Нещата обаче започват да се променят бързо след окончателното разделение на Европа и света на два враждебни лагера (Petrov 2019, 241).

От 22 до 28 септември 1947 г. в полския град Шкларска Поремба се провежда информационно съвещание на девет европейски комунистически партии, за което се приема, че слага началото на края на експеримента „народна демокрация“. На него славянската проблематика е доста слабо застъпена. Оставянето ѝ на заден план си има своето логично обяснение – освен комунистическите партии на славянските държави в съвещанието участват и тези на Унгария, Румъния, Италия и Франция. В случая обаче има една подълбока причина – идеята за славянско единство, освен че е вече доста поизхабена, не притежава нито измеренията, нито идеологическия заряд, необходими за глобалното противопоставяне (Petrov 2019, 276–277).

Като цяло в Шкларска Поремба акцентите се изместват в посока на по-широкатаблокова консолидация, с която славянското движение не би могло да се мери – тенденция, която с времето ще се засилва. Повърхностно гледано, нещата изглеждат равнопоставени, движещи се успоредно в една посока – доказателство за което би могло да послужи решението седалището на новата комунистическа организация Коминформбюро да е в Белград, където е и това на Общославянския комитет. В действителност обаче отключените тектоничните процеси са толкова дълбинни, че правят неизбежно налагането на новата партийна линия върху идеята за славянска солидарност, изпадаща във все по-зависимо положение.

Разривът между Сталин и Тито в 1948 г. е непосредствената, но не основна причина за печалния край на славянското движение. Неслучайно той съвпада със залеза на „народните демокрации“. Самата концепция за „народна демокрация“ се оказва неспособна за независим и продължителен живот, просто защото реализацията ѝ е изцяло зависима от интересите на една тоталитарна държава и волята на един диктатор, които не могат да останат константни завинаги. По време на войната и непосредствено след нея Сталин е заинтересуван от поддържането на добри отношения със западните си съюзници. Когато обаче намерението му да установи пълен контрол върху смятаната от него зона за сигурност в Европа, без да се скара с тях, се проваля, славянската идея, отлично вписваща се в „народната демокрация“, се оказва безполезна. При това обхватът ѝ е доста къс – освен че извън него остават Унгария, Румъния, Източна Германия и Албания, той не покрива глобалните съветски интереси. Затова крайт ѝ в голяма степен е предизвестен и не би трябвало да предизвика неприятна изненада поне у тези, които са били в плътен досег със Сталиновия режим. Закономерно в средата на 1948 г. новото славянско движение е

застигнато от бърз и неизбежен крах, а ведно с него се изпарява и химеричната идея за славянско единство. Въпреки несръчните, повечето пъти гротескни опити тя да бъде съживявана отново и отново през годините, особено след разпадането на СССР, изгледите в това отношение са повече от нищожни.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

- Baeva, I., Kalinova, E. 2013. Sledvoennoto desetiletie na balgarskata vunshna politika, 1944–1955 [The Post-War Decade of Bulgarian Foreign Policy, 1944–1955]. Sofia, Polis, 319 s. (In Bulgarian).
- Баева, И., Калинова, Е. 2013. Следвоенното десетилетие на българската външна политика, 1944–1955. София, Полис, 319 с.
- Dimitrov, G. 1997. Dnevnik (9 mart 1933–6 fevruari 1949 g.) [Diary (9 March 1933–6 February 1949)]. Sofia, “Sv. Kliment Ohridski”, 794 s. (In Bulgarian).
- Димитров, Г. 1997. Дневник (9 март 1933–6 февруари 1949 г.). София, „Св. Климент Охридски“. 794 с.
- Dubrovskij, A. M. 2002. Ideya mirovoy proletarskoj revolyucii v ideologii bolshevikov [The Idea of World Proletarian Revolution in Bolshevik's Ideology]. *Russkij sbornik*. Collection of Scientific Works Dedicated to the 25th Anniversary of the Faculty of History of Bryansk State University. Bryansk, BGU, s. 137–146. (In Russian).
- Дубровский, А. М. 2002. Идея мировой пролетарской революции в идеологии большевиков. *Русский сборник*. Сборник научных трудов посвященных 25-летию Исторического факультета Брянского государственного университета. Брянск, БГУ, с. 137–146.
- Dubrovskij, A. M., Prudnikova, E. P. 2006. Perelomnyj god [A Crucial Year]. *Russkij sbornik*, issue 2–3. Bryansk, BGU, s. 83–94. (In Russian).
- Дубровский, А. М., Прудникова, Е. П. 2006. Переломный год. *Русский сборник*, вып. 2–3. Брянск, БГУ, с. 83–94.
- Dzhilas, M. 1970. Razgovory so Stalinym [Conversations with Stalin]. Frankfurt/M., Possev-Verlag, 213 s. (In Russian).
- Джилас, М. 1970. Разговоры со Сталиным. Frankfurt/M., Possev-Verlag, 213 с.
- Kikeshev, N. I. 2014. Slavyanskaya ideologiya [Slavic Ideology]. Moskva, Institute of Russian Civilization, 697 s. (In Russian).
- Кикешев, Н. И. 2014. Славянская идеология. Москва, Институт русской цивилизации, 697 с.
- Malyshev, V. A. 1997. Dnevnik narkoma [Diary of the People's Commissar]. *Vestnik arhiva Prezidenta Rossijskoj Federacii*, issue 5. Moskva, 103–147. (In Russian).
- Малышев, В. А. 1997. Дневник наркома. *Вестник архива Президента Российской Федерации*, вып. 5. Москва, с. 103–147.
- Marina, V. V. 1997. Slavyanskaya ideya v gody Vtoroj mirovoj vojny (K voprosu o politicheskoi funkcii) [Slavic Idea in the Years of the Second World War (On the Issue of Its Political Function)]. *Vehi istorii*. Moskva, Institute for Slavic Studies, s. 169–181. (In Russian).
- Марина, В. В. 1997. Славянская идея в годы Второй мировой войны (К вопросу о политической функции). *Вехи истории*. Москва, Институт славяноведения, с. 169–181.
- Marina, V. V. 2001. Peregovory E. Benesh v Moskve (dekabr 1943 g.) [Negotiations of E. Beneš in Moscow (December 1943)]. *Voprosy istorii*, issue 3, s. 106–118. (In Russian).
- Марина, В. В. 2001. Переговоры Э. Бенеша в Москве (декабрь 1943 г.). *Вопросы истории*, вып. 3, с. 106–118.
- Moskovskih, I. A. 2004. Vozniknovenie i pervye gody deyatelnosti Vseslavyanskogo komiteta v Moskve (1941–1945 gg.) [Appearance and First Years of the Activities of the All-Slavic Committee in Moscow (1941–1945)]. *Pravo i obrazovanie*, issue 6, Moskva, s. 210–226. (In Russian).
- Московских, И. А. 2004. Возникновение и первые годы деятельности Всеславянского комитета в Москве (1941–1945 гг.). *Право и образование*, вып. 6. Москва, с. 210–226.
- Petrov, B. 2019. Borgia i novoto slavyansko dvizhenie (1941–1948) [Bulgaria and the New Slavic Movement (1941–1948)]. Sofia, IK “Gutenberg”, 315 s. (In Bulgarian).
- Петров, Б. 2019. България и новото славянско движение (1941–1948). София, ИК „Гутенберг“. 315 с.
- Zubok, V. M. 2011. Neudavshayasya imperiya: Sovetskij Soyuz v holodnoj vojne ot Stalina do Gorbacheva [The Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev]. Moskva, ROSSPEN, 671 s. (In Russian).
- Зубок, В. М. 2011. Неудавшаяся империя: Советский Союз в холодной войне от Сталина до Горбачева. Москва, РОССПЭН, 671 с.

Дата на подаване на статията в редакцията – 01.11.2022 г.